

Žena a muž ako evolučný tandem – vzťah ženy a muža z pohľadu evolučnej metapsychológie

David Lupták

Ústav experimentálnej psychológie SAV Bratislava

I. Stručne o evolúcii a našom mieste v nej

V predkladanom príspevku sa zaoberáme vzťahom ženy a muža z generalizovaného, abstraktného pohľadu tzv. evolučnej metapsychológie. Evolučná metapsychológia, zaraditeľná do širšej oblasti evolučnej psychológie (napr. Miele, 1996, Badcock, 2000), sa snaží nazerať na psychiku a psychologické fenomény s prihliadnutím na všeobecné evolučné, resp. meta-evolučné princípy, ktoré ich formovali a ktoré fungujú v ich pozadí.

V súčasnosti niet pochyb o tom, že my ľudia, jeden z cca 30 miliónov druhov organizmov na tejto planéte, sme vznikli tak ako všetko ostatné – evolúciou. V nespočetných generáciach boli selektované formy našich evolučných prapredkov, od vzniku života pred cca 4 miliardami rokov až po súčasnosť. Všetky entity reálneho sveta majú svoju evolučnú minulosť, prešli určitým ireverzibilným vývojom v čase, snažia sa vzdorovať nevyhnutnosti ďalších vývojových zmien a s tým späť permanentného rizika stagnácie, regresu a postupného zániku, nezastaviteľnosti celkového „spádu udalostí“ – tzv. evolučného toku.

Evolúcia, evolučný vývoj, na všetkých svojich nespočetných a vzájomne sa prelínajúcich úrovniach, vytvára obligatórny pre všetkých zúčastnených, tzv. evolučných agentov či evolučných médií, rovnako záväzný, usúvzťažňujúci rámec, kontext. Evolúciu v tomto chápaní možno ponímať ako hyperkomplexný mnohoúrovňový proces emergentného vzniku, kontinuálneho vývoja a zániku dynamicky stabilných, tzv. disipatívnych štruktúr / systémov a ich vzájomnej kompetitívne-kooperatívnej interakcie.

Od dôb Charlesa Darwina, ktorý ako prvý publikoval (1859) vtedy zarážajúcu myšlienku o evolúcii prirodzeným výberom, sa naše chápanie tohto procesu a princípov, ktoré ležia v jeho pozadí, prehĺbilo, rozšírilo i výrazne pozmenilo. V súčasnosti vieme, že pôvodný darwinovský pohľad, podľa ktorého funguje prirodzený výber ako selekčná sila vyberajúca zdatnejších, schopnejších, silnejších či dravších jedincov oproti menej zdatným a schopným, je vo svojej podstate extrémnym prípadom všeobecnejšieho pravidla, bazálnejšej roviny výberu, na ktorej sú selektované stabilné štruktúry oproti menej stabilným. Dawkins (1998) v tejto súvislosti uvádza, že ak by mala nastať situácia, kedy by sa obe tieto pravidlá mali dostať do vzájomného rozporu, evolúcia uprednostní výber stabilnejšej alternatívy.

Evolúciu môžeme chápať aj ako proces optimalizácie či cestu hľadania najmenšieho odporu, na ktorej sú jednotlivé druhy formované smerom k optimálnemu prispôsobeniu sa panujúcim podmienkam. V rámci selekcie stabilných foriem možno hovoriť o tzv. princípe minimálnej komplexity (Lopez, Caufield 1991), zabezpečujúcom vznik takého usporiadania, ktoré je súčasne dostatočne dynamicky stabilné a tak isto dostatočne flexibilné v možnostiach vlastného ďalšieho vývoja. Takýmto spôsobom vzniká tzv. evolučný tandem, ktorý možno považovať za bazálnu formu v evolúcii sa vyskytujúcich dynamicky stabilných štruktúr. Evolučný tandem predstavuje emergentnú

kvalitu postavenú na diadickej interakcii dvoch funkčne asymetrických komplementárnych evolučných médií, na základnej rovine jedného substantívneho (základ, oporný bod poskytujúceho) a procedurálneho („nadstavbového“, hybného). Je to v podstate princíp, ktorý je napr. starým orientálnym civilizáciám veľmi dlho známy vo forme symbolu Jin a Jang (viď obr. 1).

Obr.1. Taoistický symbol Jin a Jang

Na rôznych úrovniach evolučného vývoja možno takéto interaktívne tandemy pozorovať, napr. samotná dvojzávitnica DNA a RNA, tzv. master-gény a slave-gény, fylogénéza a ontogénéza, genotyp a fenotyp, mozog a myseľ, ženské a mužské pohlavie, predátor a korisť, lateralizácia telesných a duševných funkcií, oko – ruka, ruka – nástroj, atď.

V priebehu času sa významne posunulo aj chápanie významu základného evolučného mechanizmu – prirodzeného výberu. Zatiaľ čo tzv. klasický darwinizmus, predstavovaný samotným Darwinom alebo ešte v nedávnej dobe Lorenzom (1992), stojí na druhovom pohľade, teda chápe biologický druh ako základnú jednotku, na ktorú pôsobí prirodzený výber, tzv. neodarwinizmus (napr. Maynard-Smith, Wilson (1993), alebo Dawkins (1998, 2002) presadzuje perspektívu, podľa ktorej sú predmetom prirodzeného výberu v prvom rade samotné „sebecké“ gény a až potom jednotlivec, skupina alebo druh. Rozšírené chápanie prirodzeného výberu potom zahŕňa jeho pôsobenie nielen medzi jednotlivými druhmi a v rámci druhu nie len medzi jednotlivcami, ale aj medzi rodičmi a potomstvom, rodičmi navzájom, partnermi vo vzťahu, rovesníkmi atď.

V takomto širšom chápaní teda evolúcia predstavuje niečo ako permanentne prebiehajúci zložitý zápas, tanec či súhra, hra s možnosťami (Jacob, 1999) vzájomne interagujúcich tandemických systémov, „sebeckých“ entít s vlastnými zámermi a cieľmi, ktoré na rôznych úrovniach vzájomne kooperujú i súťažia. Podľa W. H. Hamiltona (Ridley 2001) genóm jednotlivého organizmu nie je jednoliaty monolit, podriadený jedinému cieľu či projektu – udržať sa pri živote a splodiť potomstvo, ale je to skôr správna rada či parlament, scéna pre mocenský boj egoistov a frakcií s odlišnými, často antagonistickými záujmami.

II. Boj pohlaví a špecifiká ľudského druhu

V Platónovej Hostine (1980, s. 206-207) sa možno o počiatku človeka dozvedieť, že prapôvodná forma ľudí bola androgýnna, dokonalé a mocné hermafroditné bytosti s jednou hlavou, dvoma tvármi, dvoma párami rúk a nôh, pohybujúce sa nesmierne rýchlo gúľaním svojho kruhovitého tela... boli natoľko odvážne a silné až znepokojili bohov do tej miery, že nakoniec Zeus nariadil Apolónovi rozdeliť ich na polovicu... od tej doby každý blúdi po svete hľadajúc svoju stratenú polovicu (Jacob 1999); k tomu ešte možno doplniť Nietzscheho ironickú, dvojzmyselnú poznámku, že „muž prepadá

tej žene, ktorú si nezaslúži“(1995, s.72). Možno by sa tak dal obrazne, v skratke popísať osud žien a mužov od „úsvitu vekov“, permanentne prítomný, skrytý i otvorený boj pohlaví, ktorý niekedy otvorene zúri a besní, inokedy sa podobá skôr zákopovej vojne či využíva partizánsku taktiku, ale je neustále tu, všetci, vrátane našich hominidných predkov, sa ho nejakou formou nedobrovoľne zúčastňujeme.

Tzv. pohlavný antagonizmus je tiež príkladom kompetitívne-kooperatívnej interakcie evolučného tandemu, preto existujú práve dve pohlavia a nie napr. tri. V rámci pohlavného antagonizmu medzi pohlavne sa rozmnožujúcimi druhmi môžeme hovoriť o špecifickej forme prirodzeného výberu a tým je tzv. sexuálny výber.

Pohlavné chromozómy X a Y, ktoré na genetickej úrovni určujú naše biologické pohlavie, sú takýmto komplementárnym evolučným tandemom, vzájomne znepriatelenými egoistami – ich interakcia je otvorený a neľútostný boj, takmer na život a na smrť, pričom by však prehra jedného z nich znamenala prehru oboch.

V súvislosti so sexuálnym výberom sa často uvádza tzv. machiavellistická hypotéza (Byrne, Whiten 1988, Ridley 2001), totiž, že asi najmocnejšou hybnou silou v pozadí interakcie pohlavne antagonistických druhov je kompetícia schopnosti manipulovať a schopnosti manipulácii odolať. Až na malé výnimky potvrdzujúce pravidlo sa „samčí“ svet usiluje produkovať nástroje a postupy určené na presvedčanie a manipuláciu „samičej“ polovice sveta, ktorá zas vyvíja stále účinnejšie mechanizmy ako sa takýmto pokusom úspešne ubrániť. Napr. dĺžka pávieho chvosta, ktorá samca páva už takmer stála schopnosť lietať, ale i veľkosť ľudskej hlavy a s ňou nepriamo spojeného nárastu inteligencie či veľkosť mužských pohlavných orgánov, prípadne ženských pŕs v porovnaní so všetkými ostatnými primátmi možno vysvetliť s prihliadnutím na spomínanú hypotézu. Ridley (1999, 2001) konštatuje, že odlišnosť a výnimočnosť nášho druhu nie je bez prihliadnutia na sexuálny výber vysvetliteľná, sexuálny výber v prípade vývoja druhu homo sapiens zohráva kľúčovú úlohu.

Z pohľadu 30 miliónov ostatných organizmov je človek, táto „nahá opica“ (Morris, 1971) z viacerých hľadísk najbizarnejší živočíšny druh na tejto planéte a to sa týka rovnako nášho „nerozumného“ vzťahu k pôvodnému prirodzenému prostrediu, ale i nášho špecifického sexuálneho správania a pod. Človek je jediný druh, ktorý cieľavedome, aktívne, avšak často bez zreteľa na širší či dlhodobjší dopad vlastného správania, pretvára pôvodné prírodné prostredie, z ktorého vzišiel a vytvára si vlastné, čím výrazne, často negatívne, zasahuje do celkového planetárneho ekosystému. Tak isto v jeho „vnútrodruhovom“ správaní je možno pozorovať viacero špecifik. Podľa Diamonda (1997) napr. vytvára človek ako pravdepodobne jediný druh dlhotrvajúce párové väzby aj bez cieľa splodiť spoločné potomstvo; na výchove potomstva sa obaja členovia páru, aj keď nie s rovnakou mierou investícií, podieľajú spoločne, dokonca sa aktívne delia o spoločný sociálny priestor s inými párami a kooperujú s nimi na rôznych úrovniach; sme jediný druh, u ktorého rekreačná funkcia sexu prevažuje nad funkciou reprodukčnou, a na rozdiel od takmer všetkých ostatných druhov s výnimkou nášho najbližšieho evolučného príbuzného šimpanza bonobo (Fouts, Mills, 1999) prevádzame sexuálne aktivity takmer výlučne osamote, teda s vylúčením verejnosti.

Dlhodobé, často celoživotné párové spolužitie dvoj jedincov spravidla opačného pohlavia, teda vytváranie takejto formy dynamicky stabilného tandemického usporiadania je teda výrazným odlišujúcim špecifikom nášho druhu rovnako ako napr. najviac vyvinutá schopnosť využívať najrozličnejšie formy médií, od tvorby nástrojov, domestikácie zvierat až po vytvorenie komunikácie hovorenou a písanou kódovanou rečou.

III. Komplementarita žensko – mužského evolučného tandemu

Z pohľadu tzv. synergetiky (pozri napr. Haken, Haken-Krell, 1978, 1992 Prigogine, Stengersová, 2001, Ivanička 1997) – interdisciplinárnej oblasti, ktorá sa zaoberá všeobecnými zákonitostami správania komplexných systémov – možno vzťah ženy a muža nazerať ako na tzv. disipatívnu štruktúru – dynamicky stabilný energo-informačný systém, ostrovček relatívnej usporiadanosti v mori „chaosu“, vzdorujúci permanentne, na každom kroku pôsobiacej entropickej tendencii prirodzenej tendencii k stagnácii, regesu, degenerácii, rozpadu. Musí neustále nanovo korigovať svoju trajektóriu v snahe pohybovať sa v oblasti pomyselného optima, neustále balansovať na hrane medzi dvoma priepasťami, aktívne vzdorovať negatívnym vplyvom prostredia, udržať dosiahnuté status quo a súčasne ho opúšťať a prekračovať. Žensko-mužský tandem sa pohybuje nelineárne, v komplexných vzorcoch interakcie, tak ako iné takéto druhy komplexných disipatívnych systémov s vnútorným prostredím, vzdoruje nárastu entropie súčasne hneď na dvoch frontoch – pri interakcii s vonkajším prostredím širšieho systému vzťahov a tak isto pri interakcii samého so sebou, pri autokomunikácii, autoregulácii, autostimulácii, autoinhibícii, autoaktualizácii... partnerský tandem je nútený bojovať so vznikom stereotypu, monotónnosti, ale súčasne udržiavať istú mieru stability, regularity, automatizmu podmienených vzorcov správania, hľadať optimum medzi tendenciou k stabilite, ktorá hrozí stagnáciou, zacyklením, stereotypom, rutinou, burnoutom, stratou evolvability a tendenciou stabilitu porušovať a prekračovať, čo zas v extrémnom prípade končí neregulovateľnou turbulenciou a opäť ireverzibilnou stratou evolvability. Existencia evolučného tandemu, napr. aj párového vzťahu ženy a muža, jeho neustále aktívne udržiavaná dynamická stabilita so sebou prináša isté úskalia ako napr. tzv. gyroskopický efekt, tendencia dynamicky stabilných vzorcov správania vzdorovať aktívnej snahe o zmenu. Hrozba straty evolvability – schopnosti systému sa ďalej otvorene, progresívne, prosperujúco, „eu-volučne“ vyvíjať – je neustále prítomná. Žena i muž, oba členy evolučného tandemu sú komplementárne, vzájomne do seba zapadajú a sú funkčne asymetrické, flexibilné, vzájomne si vymieňajú pozície, hrajú spolu evolučnú hru s možnosťami, spoločne vzdorujú entropii vo vzťahu k sebe navzájom, k nim samotným i k širšiemu sociálnemu a biofyzikálnemu prostrediu.

Pohyb takéhoto tandemu je možno charakterizovať ako komplexnú regularitu, ktorá má pri regresnom vývoji, stagnácii či degenerácii tendenciu k simplexnej cyklicite alebo naopak hyperkomplexnej iregularite. Úspešné, prosperujúce párové spolunažívanie sa spája s hľadaním optimálnej miery kompetície a kooperácie medzi oboma partnermi, stability, istoty a rizika vo vzťahu, bezpečne známeho a prekvapivého, nového, je to neustále vzájomné pomeriavanie si síl v zmysle porekadla „každý chvíľku ťahá píľku“, neustále striedanie pozícií, toho, kto hádza a toho, kto chytá, toho, kto je na ťahu na pomyselných šachovnici spoločného života.

Tento komplexný tandemický pohyb možno obrazne prirovnať k aktivite akou je napr. tanec – simultánny pohyb oboch evolučných agentov vytvárajúcich tandem sa uskutočňuje na základe ich jednotlivo, postupne uskutočnených krokov. Niekedy tento pohyb pripomína ladný valčík, inokedy temperamentné tango alebo rýchlu turbulentnú polku, inokedy je to tanec trhaný, nezohraný, disharmonický, občas pripomína skôr zápas o to kto povedie, občas vedie jeden občas druhý, v niektorých prípadoch vedie permanentne jeden, v inej situácii sa roly vymenia. Takýto komplexne regulárny útvar možno označiť za tzv. fraktálnu entitu, ktorá si pri zmene perspektívy zachováva isté známky viac či menej jedinečnej sebadobnosti.

Na záver pojednania o problematike vzťahu ženy a muža z evolučného pohľadu, ktorého snahou bolo vniesť alternatívny a domnievame sa, že nie nezaujímavý pohľad do gender-psychologickej oblasti, možno ešte doplniť myšlienku Nietzscheho (1995, s.46) o pôvode nešťastia v medziľudských vzťahoch: „Nešťastné vzťahy nespôsobuje nedostatok lásky, ale nedostatok priateľstva.“

Literatúra:

- 1 Badcock, Ch. *Evolutionary psychology : a critical introduction*. Polity Press, Cambridge, 2000.
- 2 Dennet, D.C. *Darwin's Dangerous Idea : Evolution and the meaning of life*. Touchstone books, 1996.
- 3 Dawkins, R. Rieka z Raja : *Darwinovský pohľad na život*. Archa, Bratislava 1997.
- 4 Dawkins, R. *Sobecký gen*. Praha : Mladá fronta, 1998.
- 5 Dawkins, R. *Slepý hodinář*. Praha : Paseka, 2002.
- 6 Diamond, J. *Prečo máme radi sex*. Bratislava : Archa, 1997.
- 7 Fouts, R.; Mills, S.T. *Nejbližší příbuzní : co jsem se dozvěděl od šimpanzů o nás*. Praha : Mladá fronta, 1999 .
- 8 Haken, H. *Synergetics : an introduction. Nonequilibrium state transitions and self-organization in physics, chemistry and biology*. Springer Verlag, Berlin 1978.
- 9 Haken, H.; Haken-Krel, M. *Erfolgsgeheimnisse der Wahrnehmung: Synergetik als Schlüssel zum Gehirn*. Deutsche Verlags Anstalt, Stuttgart, 1992.
- 10 Ivanička, K. *Základy synergetiky*. Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica 1997.
- 11 Jacob, Francois. *Hra s možnostmi : Esej o různosti života*. Praha : Karolinum, Praha 1999.
- 12 Lopez, LR.; Caufield, L.J. A Principle of Minimum Complexity in Evolution. *Computer Science*, 496, 1991, s. 405–409.
- 13 Lorenz, K. *Takzvané zlo*. Mladá fronta, Praha 1992.
- 14 Miele, F. *The (Im)moral Animal : a Quick & Dirty Guide to Evolutionary Psychology & the Nature of Human Nature*. Dostupné z URL: <http://www.skeptic.com/miele.htm>, 1996.
- 15 Nietzsche, F. *Breviár*. Bratislava : Archa, 1995.
- 16 Morris, D. *Nahá opice*. Praha : Mladá fronta 1971.
- 17 Platon. *Dialógy*. Bratislava : Tatran, 1980.
- 18 Prigogine, I.; Stengersová, I. *Řád z chaosu*. Praha : Mladá fronta, Praha, 2001.
- 19 Ridley M. *Genom : životopis lidského druhu v 23 kapitolách*. Praha : Portál, 2001.
- 20 Ridley M. *Červená královna : sexualita a vývoj lidské přirozenosti*. Praha : Mladá fronta, 1999.
- 21 Wilson, Edward O. *O lidské přirozenosti*. Praha : Lidové noviny, 1993.

LUPTÁK, David. Žena a muž ako evolučný tandem – vzťah ženy a muža z pohľadu evolučnej metapsychológie. In HELLER, Daniel; PROCHÁZKOVÁ, Jana; SOBOTKOVÁ, Irena (ed.). *Psychologické dny 2004 : Svět žen a svět mužů : polarita a vzájemné obohacování : sborník příspěvků z konference Psychologické dny, Olomouc 2004*. Olomouc : Universita Palackého v Olomouci, 2005. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas Philosophica, Psychologica 35 - suppl. Plný text příspěvku o rozsahu 5 s. je dostupný na přiloženém CD-ROM. ISBN 80-244-1059-1.